

ПЕРЕГОВОРИ М. ТЕТЧЕР ТА М. ГОРБАЧОВА В СЕРЕДИНІ – ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1980-Х РОКІВ

У статті розглядаються особливості відносин Великої Британії та Радянського Союзу в середині та другій половині 1980-х рр. Автор торкається проблем міжнародної політики обох країн та їхньої співпраці на міжнародній арені. Проаналізовано найбільш дискусійні питання відносин двох країн: скорочення ядерної зброї, забезпечення балансу сил між державами ОВД та НАТО і захист власних державних інтересів у світовій політиці.

This article is devoted to the problem of relations between Great Britain and the USSR in the middle – the second part of 1980. The author touches upon the problems of British and Soviet foreign policy and intensify their positions on the international area. The article contains information about most discussion questions in foreign policy of both countries: contraction of nuclear weapons, balance of forces between the countries of NATO and OWT and defence of national interests in the world.

Британсько-радянські відносини середини – другої половини 1980-х рр. є цікавою та актуальною темою для дослідження. По-перше, співпраця Великої Британії з Радянським Союзом в цей період вийшла на якісно новий рівень порівняно з попередніми роками: зв'язки стали тіснішими, а керівники обох країн змогли знайти спільну мову в обговоренні низки важливих для держави проблем, і піти на компроміс в питаннях, щодо яких їхні думки різко відрізнялись. По-друге, можна стверджувати про недостатнє вивчення даної проблематики в сучасній історіографії, зокрема роботах українських істориків.

Джерельна база даного дослідження базується передусім на матеріалах Національного Архіву Британії та Архіву М. Тетчер. Ці документи є цінними першоджерелами, оскільки подають не лише об'єктивну інформацію, а й формують уявлення про робочу атмосферу британського Кабінету міністрів в цей час. Цінним джерелом є матеріали преси. Газета "The Times" містить важливу інформацію про особливості проведення зустрічей двох лідерів та стосовно дискусійних там питань. Для дослідження проблеми також було залучено матеріали американської газети "Time", які засвідчили прихильність Заходу до М. Горбачова та не високу популярність там його попередників. Окрему увагу варто приділити мемуарам М. Тетчер "Роки на Даунінг-стріт", де автор торкнулася найбільш обговорюваних обома лідерами проблем: застосування ядерної зброї та балансу збройних сил. Особливості ставлення британського прем'єр-міністра до радянського Генсека яскраво висвітлюють праця "Спогади про Мергі" під редакцією І. Дейл, мемуари М. Тетчер "Мистецтво управління державою" та інтерв'ю глави британського уряду радянському журналові "Огонек" під назвою "Свобода поєднана з відповідальністю" [14, 13, 16, 17, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 1, 10, 11].

Цінну інформацію безпосередньо про тематику перемовин керівників Великої Британії та СРСР містить робота російської дослідниці О. Золіної "Роль Маргарет Тетчер в історії розвитку радянсько-британських відносин". Особливостей співпраці двох країн торкається українська дослідниця О. Червко у статті "Пріоритети зовнішньої політики уряду Маргарет Тетчер (1979–1990)" [4, 15].

Головну увагу пропонованого дослідження було зосереджено на зустрічах керівних осіб Великої Британії та СРСР, під час яких відбулося їхнє знайомство та визначення пріоритетних шляхів розвитку обох країн.

На початку прем'єрства М. Тетчер розцінювала СРСР як "імперію зла", державу, з якою можна вести перемовини лише з позиції сили. Тоді як радянську політику називала ворожою та загрозовою для всього світу, з огляду на її комуністичну ідеологію. Однак, конференція консервативної партії в м. Скарбово восени 1983 р. відобразила зміну у ставленні британського прем'єра до Радянського Союзу. М. Тетчер відзначала: "Що б ми не думали з приводу Радянського Союзу, радянський комунізм уже

винайдено і назад дороги немає. Ми живемо на одній планеті, тому за сприятливих умов, маємо бути готовими до розмови з радянськими керівниками. Ми не повинні втратити можливості для діалогу і зберегти його в інтересах як Заходу, так і Сходу" [4, с. 118].

Часті та продуктивні зустрічі М. Тетчер з М. Горбачовим засвідчили початок порозуміння між обома лідерами. У своїх мемуарах М. Тетчер відзначала, що "в період поглиблення кризи в СРСР (середина 1980-х рр.), за умов гострої нестачі свободи слова та свободи вибору, саме М. Горбачов пішов назустріч вимогам часу. Мова йде про економічну реформу, під якою комуністи – від Леніна до Горбачова – розуміли лише підвищення ефективності марксистсько-ленінської системи, а не відмову від неї" [10, с. 101]. Такий підхід, на думку британського лідера, міг дати позитивний результат в період правління інтелігентного Ю. Андропова (1983–1984 рр.), який, на думку М. Тетчер, "розумів, до якої економічної прірви підійшов Радянський Союз, однак був дуже хворим, а його наступник, К. Черненко (1984–1985 рр.) – крім того, був і надзвичайно "тупим", щоб зрушити справу з місця" [10, с. 101]. В американській пресі щодо їхньої політичної діяльності писатимуть: "Андропов. Черненко. Імена можуть змінюватися, але пісня залишається тією ж", натякаючи на те, що до влади приходять нові люди, однак їхня політика залишається незмінною [9, р. 1]. Саме тому зовнішньополітичні радники місця Тетчер переконували її у доцільності ведення перемовин саме з М. С. Горбачовим.

17 грудня 1984 р. в Чекерсі (заміська резиденція прем'єр-міністра Великої Британії) відбулася перша зустріч британського прем'єра М. Тетчер та, на той час, члена Політбюро ЦК КПРС М. Горбачова. На її початку обидва політики порівняли сільськогосподарські системи країн. М. Тетчер відзначила прогрес в реформуванні радянських колгоспів. Вона порадила колесі залучити більшу кількість людей в сферу промисловості з метою попередити безробіття та провести реформи на основі вільного підприємництва [16].

Протягом зустрічі М. Тетчер і М. Горбачов обговорювали питання завершення гонки озброєнь в космосі та стосовно американської програми СОІ (стратегічна оборонна ініціатива), оголошеної 23 березня 1983 р. президентом США Р. Рейганом, кінцевою метою якої було досягнення домінування в космосі та створення протиракетного "щита" США. Крім того, дискутувались питання взаємодії НАТО та Організації Варшавського Договору (ОВД). Британський прем'єр-міністр відзначала, що для того, щоб відчувати себе в безпеці необхідно досягнути балансу збройних сил між ОВД та НАТО. М. Тетчер відзначила факт недовіри М. Горбачова до Р. Рейгана стосовно його програми СОІ. На думку радянського колеги, президент США прагнув переваги, насамперед, у військовій справі. Проте, британський прем'єр, ставши на бік американського колеги, запер-

чила будь-яке прагнення США до світового домінування. Вона запевнила, що "американці завжди використовували свою міць за необхідних умов та демонстрували надмірну щедрість в допомозі іншим країнам" [16]. М. Тетчер засвідчила свою прихильність до Р. Рейгана та СОІ. Вона вбачала "завдання ядерної зброї в стримуванні війни, а не ведення її" [16]. Британський прем'єр нагадала членові радянського ЦК КПРС, що саме СРСР був першою країною, здатною розробляти супутникові системи [16].

Ця зустріч дала можливість М. Тетчер зрозуміти, що вона має справу з найперспективнішим із радянських політиків. З цього приводу вона відзначала: "мені подобається пан Горбачов. З ним можна займатися бізнесом. Ми віруємо у власні політичні сили, він у свої, а я у свої" [13]. Британський глава зазначила, що їм з М. Горбачовим необхідно працювати так, щоб, поперше, попередити війну та досягти успіху в питанні роззброєння та, по-друге, щоб досягти успіху у вище зазначених питаннях, необхідно довіряти один одному та співпрацювати в торгівельній та культурній сфері [16]. Загалом, радянський гість справив приємне враження на М. Тетчер своєю манерою поведінки, що різко відрізнялась від поведінки попередніх керманівців.

Друга зустріч британського прем'єр-міністра та (з 11 березня 1985 р.) Генерального секретаря Компартії М. С. Горбачова відбулася в кінці березня 1987 р. в Кремлі лише в присутності перекладачів та помічників. М. Тетчер підготувалася до переговорів з британським лідером, попросивши у радянського посольства в Лондоні переклад всіх промов М. Горбачова і ретельно їх вивчивши.

Зустріч у Москві засвідчила протилежність думок обох лідерів щодо низки важливих питань. На думку М. Тетчер, найкращою гарантією безпеки Заходу є ядерна зброя: "перспектива без'ядерної Європи, не кажучи вже про без'ядерний світ, переповнювала її жахом" [14]. М. Горбачовим було викладено радянську систему загальної безпеки, центральним моментом якої навпаки було скорочення, а потім і повне знищення ядерної зброї [12, р. 450]. Британський прем'єр відзначала, що британські ядерні сили є незалежними і незначними порівняно з радянськими (останню тезу вона доводила з особливою переконаністю) [15, с. 325]. Однак, М. Тетчер позитивно висловила стосовно: збереження дії договору з ПРО (протиракетна оборона) та необхідності підписання угоди між СРСР і США про невихід з нього протягом встановленого терміну; підписання угоди про РСД (ракети середньої дальності) в Європі та знищення хімічної зброї. Під час зустрічі було підписано низку угод про співпрацю в галузі вивчення космічного простору в мирних цілях та щодо виділення земельних ділянок для будівництва посольств двох країн та розвитку торгівлі. Звернувшись до М. Горбачова, британський лідер відзначила: "ми уважно слідкуємо за вашою діяльністю, високо цінуємо спроби покращити життя свого народу. Ви маєте право на вашу систему і власну безпеку... Не зважаючи на відмінність наших систем, ми здатні передати один одному корисний досвід. Ми в захопленні від тієї енергійної політики змін, яку Ви намагаєтесь проводити. У нас спільна проблема – як керувати змінами" [1, с. 226]. Варто відзначити, що візиту такого рівня представника консервативної партії до СРСР не було близько двадцяти років.

Третя зустріч М. Тетчер з М. Горбачовим відбулася 7 грудня 1987 р. на військово-повітряній базі Брайз-Нортон неподалік від Оксфорда. Під час зустрічі питанням номер один було укладання договору між СРСР та США щодо ліквідації ракет середньої та меншої даль-

ності (РСМД), що планувалось на 8 грудня 1987 р. Саме з цією метою радянський лідер летів до Вашингтону, однак зупинився на кілька годин в Британії, щоб поспілкуватися з британським прем'єром, яку називав "третьою силою у підписанні цієї угоди" [6, р. 1].

Під час візиту до Британії М. Горбачов відзначав, що "угоди щодо ліквідації двох видів зброї досягти не дуже легко, але ми обговорили це і зі Сполученими Штатами, і з Британією, своїми союзниками та партнерами". М. Тетчер на це відповідала, що "дотримуватиметься здорового глузду у виконанні домовленостей, прийнятих завтра". Прем'єр відзначала, що "угода про РСМД стане основою надбезпечності для громадян не лише наших двох країн, а й Європи, Сполучених Штатів і світу вцілому" [6, р. 1].

У перемовинах обох країн щодо ядерної зброї кардинальних змін не відбулося. М. Тетчер продовжувала розвивати свою концепцію неможливості досягнення без'ядерного світу: "Я зацікавлена в світі без війни, а не в світі без ядерної зброї...". Тоді як М. Горбачов розвивав діаметрально протилежне бачення цієї проблеми. Хоча радянський лідер відзначав, що досягнення угоди про РСМД мало вираз бажань всіх хто прагне миру, роззброєння та без'ядерного світу, М. Тетчер продовжувала мати свою точку зору з цього приводу. На пресконференції після візиту М. Горбачова до Вашингтону, британський прем'єр вимагала, щоб "ядерна зброя ніколи більше не винаходжувалась" (малася на увазі заборона створення нових видів ядерної зброї), пояснюючи це збільшенням ризику традиційної війни, яка скоро переросла б в перегони за першість у використанні ядерної зброї. Як приклад, М. Тетчер відзначала, що "якщо б Гітлер володів такою ядерною зброєю, то картина світу значно відрізнялася б від сучасної" [6, с. 1]. Відбувся обмін думками щодо "афганського питання", а саме того факту, що, на думку М. Тетчер, наближалось виведення радянських військ із Афганістану.

Британські чиновники та міністри були одностайними щодо екстраординарної дружності та оптимізму у британсько-радянських взаєминах. М. Тетчер назвала М. Горбачова "владною особою і визнала, що є такою ж". Два лідери мали рідкісну змогу бути відвертими в захисті власних інтересів без обмежень під час перемовин. М. Тетчер вважала М. Горбачова прихильником її закликів до скорочення традиційних сил в Європі, а також наголосила на своїй лояльності до НАТО. Вона прагнула скликання великого саміту для обговорення успішного підписання угоди про ліквідацію РСМД. Британський прем'єр хотіла почати процес стратегічного збройного скорочення, а саме п'ятидесяти відсоткового скорочення стратегічних запасів, що зумовлювало б ліквідацію хімічної зброї і запровадження балансу традиційних сил в Європі від Атлантики до Уралу. Лідери Варшавського пакту вітали підписання угоди щодо ліквідації РСМД М. Горбачовим та Р. Рейганом, називаючи її результатом "робочих зв'язків" США – СРСР [8, р. 20]. На їхню думку, цей договір став прогресом в роззброєнні і створенні вільного світу від ядерної зброї [2, р. 5].

Під час зустрічі з М. Горбачовим пані Тетчер дивувала оточуючих лояльністю до радянського колеги. Вона зазначала, що щиро вірить в перемовини з М. Горбачовим, які мали відбутися в найближчий час з приводу стратегічного збройного скорочення. Британський прем'єр-міністр також "довіряла панові Горбачову у пошуді шляхів досягнення порозуміння з американцями щодо технологій "Зоряних воєн" з метою внесення стабільності в цю площину оборонних зусиль" [3, р. 5].

Нагадаємо, що в червні 1982 р. СРСР були проведені військові навчання із застосуванням наземних та

морських балістичних ракет, протиракет, військових супутників (в тому числі і перехоплювача) названі Заходом "Семигодинною ядерною війною". Ці навчання здійснили величезний вплив на військово-керівництво США. Саме вони стали однією з причин початку програми "Стратегічної оборонної ініціативи" (23 березня 1983 р.), протиракетної системи космічного базування (в світі більш відомою за назвою "Зоряні війни"). У перемовинах М. Горбачова та Р. Рейгана не було визначено терміну дії угоди ПРО, оскільки Сполучені Штати пропонували сім років, а Радянський Союз – десять. На думку, політичних оглядачів обох країн: "угоду між США та СРСР було написано темною мовою, яка дозволила поставити низку запитань для тлумачення" [3, р. 5]. Протибалістичними компонентами були названі протибалістичні ракети, запускові системи та радар. Адміністрація США була переконана в тому, що "Зоряні війни" є "полем тестів", які жодним чином не чинитимуть перешкод стратегічним балістичним ракетам у повітрі. М. Горбачов був переконаний в тому, що його поступливість в питаннях програми "Зоряних воєн" позитивно вплине на його роль у перемовинах щодо програми стратегічного збройного скорочення [3, р. 5].

Після від'їзду М. Горбачова з Великої Британії М. Тетчер відзначала "несхожість радянського лідера на жодного із попередніх керівників, як сміливого, цілеспрямованого та хороброго, що переслідує колосальну мету – перебудову радянського соціалізму" і зазначала, що зв'язки між обома країнами стали кращими ніж будь-коли до цього" [7, р. 14]. Законодавство про гласність і перебудову було гідним уваги британського прем'єра. Вона зауважила, що британський кредит довіри СРСР значно зріс, з огляду на акцентування уваги країни на контролі за зброєю та правами громадян [6, р. 1]. М. Тетчер провела паралелі в обговорюваних з радянським керівником питаннях щодо його програми внутрішнього реформу. Вона констатувала значний результат в його бажанні руху вперед, не дивлячись на проблеми, спричинені його персоною в середині радянської партійної машини [6, р. 1].

Четверту зустріч М. Тетчер та М. Горбачова було заплановано на грудень 1988 р. Однак, вона не відбулася через події у Вірменії (землетрус). За ініціативою М. Тетчер з британського бюджету було виділено 5 млн фунтів стерлінгів у фонд допомоги постраждалим у Вірменії [4, с. 120].

Під час п'ятої зустрічі британського прем'єр-міністра та радянського Генсека, що відбулася 5–7 квітня 1989 р, зокрема дискутувались питання, присвячені правам людини в СРСР. Радянське керівництво цікавила позиція М. Тетчер стосовно ядерного роззброєння. М. Горбачов підкреслив важливість Договору про не розповсюдження ядерної зброї (1968–1969 рр.) зазначивши, що, "щоб цей важливий договір діяв, необхідно позбутися ядерної зброї, адже ядерні держави зобов'язалися прагнути до ядерного роззброєння" [17]. Однак британський прем'єр не лише не змінила своїх поглядів, а й виступала за модернізацію ядерної зброї. В цілому обидва керівники були задоволені результатами зустрічі: обговорили регіональні проблеми і відзначили, що їхнє вирішення полегшується в умовах зростаючої міжнародної співпраці (вирішення конфлікту в Намібії), обміркували проблеми заборони хімічної зброї та шляхи вирішення близькосхідного конфлікту. Було підписано Меморандум про взаєморозуміння між урядами Британії та СРСР з питань видачі віз їх громадянам, Меморандум про взаєморозуміння між урядами держав щодо побудови школи в м. Ленінакані (Вірменська РСР) та угоду стосовно захисту капіталовкладень [17].

Підводячи підсумки зустрічі, М. Тетчер відзначала: "у мене склались дуже гарні відносини з паном Горбачовим, тому, що в ньому розкривається надзвичайно мужня людина, яка дивиться в майбутнє своєї країни, володіє аналітичним складом розуму, що дозволяє йому правильно аналізувати та виправляти недоліки. Пан Горбачов розуміє, що особиста свобода людини в поєднанні з політичними свободами демократичного суспільства і за наявності економічних свобод можуть створити високий рівень матеріального благоденства" [11, с. 5].

У червні 1990 р. М. Тетчер здійснила робочий візит до Москви, під час якого обговорювались результати поїздки радянського лідера до США з приводу вирішення ситуації у Перській затоці [1, с. 227–228].

20 листопада 1990 р. у радянському посольстві в Парижі відбулася остання зустріч прем'єр-міністра Великої Британії М. Тетчер та Президента СРСР (з 15 березня 1990 р.) М. Горбачова. Під час зустрічі М. Тетчер отримала повідомлення з Лондона про не достатність отриманих нею голосів у першому турі виборів, що стало однією з причин її відставки. М. Горбачов з цього приводу зазначав: "це був благородний крок. Всеодно він посіяв жаль в моїй душі" [1, с. 228].

Підводячи підсумки, варто сказати, що зустрічі двох керівних осіб Великої Британії та СРСР заклали фундамент продуктивного британсько-радянського співробітництва середини – другої половини 1980-х рр. Вони дали змогу не лише ближче познайомитися керівникам обох держав, але й визначили пріоритетні шляхи співпраці обох країн: роззброєння, знищення хімічної зброї, завершення гонки озброєнь в космосі та співпраця обох країн в галузі вивчення космічного простору в мирних цілях, забезпечення балансу сил між державами ОВД та НАТО. До кінця 1980-х рр. британсько-радянські відносини значно зблизилися у питаннях, присвячених правам людини. М. Тетчер активно підтримувала М. Горбачова у прагненні перейти до ринкової економіки. Її політика сприяла перегляду відносин країн Заходу щодо СРСР (сприяння перебудові) та налагодженню дипломатичних контактів.

Дослідження наукової проблеми, що розглядається в цій статті, може бути корисним для вивчення в майбутньому специфіки британсько-радянських відносин в умовах розпаду Радянського Союзу.

1. Воспоминания о Мэгги: Портрет Маргарет Тэтчер / Сост.: Иэйн Дейл. – К., 2003.
2. England J., Berlin E. East blok backs cuts in balance of forces // The Times. – 1987. – 12 December.
3. Evans M. Gorbachov bides his time on Star Wars // The Times. – 1987. – 12 December.
4. Золина О. М. Роль Маргарет Тэтчер в истории развития советско – британских отношений // Человек и общество: на рубеже тысячелетий: Международный сборник научных трудов. – 2001. – Вып. 5.
5. McEwen A. Victory parade in Moscow for Yeltsin // The Times. – 1989. – 30 May.
6. Oakley R. "A promise of more to come". Gorbachov acknowledges Thatcher's role in arms success // The Times. – 1987. – 8 December.
7. Prolonging Russia's winter // The Times. – 1987. – 16 December.
8. Church G. Reagan Gets Ready // Time. – 1984. – 30 January.
9. Corrigan T. Andropov's death // Time. – 1984. – 12 March.
10. Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегия для меняющегося мира. – М., 2005.
11. Тетчер М. Свобода сопряжена с ответственностью // Огонек. – 1989. – 12 марта.
12. Thatcher M. The Downing Street Years. – L., 1993.
13. Thatcher M. "I like Mr Gorbachev. We can do business together": TV interview for BBC December 17 1984 // Margaret Thatcher foundation. – Режим доступу: <http://www.margarethatcher.org>.
14. The United Kingdom Defence Programme: The Way Forward. Maritime Tasks // The National Archives. – Режим доступу: <http://www.nationalarchives.gov.uk/>.
15. Черевко О. Пріоритети зовнішньої політики уряду Маргарет Тетчер (1979–1990) // Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки. – 2005. – Вип., 14.
16. Visit of the Gorbachevs to Britain 1984 December 17 // Margaret Thatcher foundation. – Режим доступу: <http://www.margarethatcher.org>.
17. Visit of the Gorbachevs to Britain 1989 April 6 // Margaret Thatcher foundation. – Режим доступу: <http://www.margarethatcher.org>